

rim slavenskim liturgijskim knjigama i kako će pomoći filozofima, liturgičarima, muzikolozima i drugim znanstvenicima da bolje (u)poznaju staru rusku i slavensku pisanu riječ, liturgiju i prijevodno crkveno pjesništvo.

MARIJA-ANA DÜRRIGL

KNJIGE OD LIKARIJE. FAKSIMIL I OBRADA DVIJU LJEKARUŠA PISANIH HRVATSKOM ĆIRILICOM. Uredili Marko PEĆINA i Stella FATOVIĆ-FERENČIĆ. *Rasprave i građa za povijest znanosti knj. 10. Razred za medicinske znanosti sv. 6.* HAZU, Zagreb 2010., 254 str.

U seriji izdanja *Rasprave i građa za povijest znanosti* kao 10. knjiga objavljena je latinična transliteracija i faksimilno izdanje dviju zbirki naputaka za liječenje ljudi i životinja iz Poljica. Shodno širem kulturološkom pogledu urednika, i ova je knjiga obogaćena popratnim raspravama o povijesti Poljica i o zapadnoj (hrvatskoj) ćirilici.

U predgovoru (str. 5) urednici su napisali: »Stoga je poruka koju ovo izdanje *Rasprava* odašilje, između ostaloga, i poruka otvorenosti hrvatskoga prostora svekolikim oblicima pismenosti ... u različitim oblicima ljudske ekspresije od liturgije, književnosti i legislative do liječenja, o čemu svjedoče i dvije ljekaruše koje smo, u sklopu desete knjige *Rasprava*, željeli približiti čitateljima ... U odnosu na druga područja ljudskoga djelovanja, medicina i liječenje ljudi ne zaostaju, već postaju zrcalom svekolikog spleta ljudskog stvaralaštva koji oblikuje uljudbu.« Tu je zapravo iskazano programsko usmjerenje urednikâ posljednjih triju knjiga iz ove edicije, što ju je u okviru HAZU 1963. bio pokrenuo Mirko Dražen Grmek. Nakon hijatusa od skoro 15 godina u izlaženju, edicija se ponovno pojavljuje i izlazi određenim kontinuitetom, a prva je bila objavljena knjiga *Klio u medicinskoj praksi*, s raspravama i esejima posvećenima idejnom začetniku i pokretaču serije *Rasprave i građa za povijest znanosti*, prof. Grmeku. Godine 2009. objavljeno je faksimilno izdanje, transliteracija i rasprave o latiničnim Karlobaškim ljekarušama iz 17. i 18. st. (v. prikaz u *Slovu* 59, str. 415–420), a niz se nastavlja objavljivanjem faksimila i obrade dviju ljekaruša pisanih poljićicom, što su danas pohranjene u Odsjeku za povijest medicinskih znanosti HAZU u Zagrebu. Serija *Rasprave i građa za povijest znanosti* zamišljena je, dakle,

da znanstvenoj (ali i široj) javnosti prezentira materijal iz povijesti hrvatske medicine (ponekada su to i važna djela europske medicinske tradicije, npr. dijelovi opusa Zadranina F. Grisogona, jednoga od vodećih europskih liječnika 16. st.) uz studije i članke koji smještaju taj materijal u širi medicinski, ali i povijesni, znanstveni i kulturološki kontekst. Stoga neka od tih izdanja mogu biti od interesa i za filologe i povjesničare književnosti.

10. knjiga iz edicije *Rasprave i građa za povijest znanosti* najvećim je dijelom posvećena faksimilnoj reprodukciji dviju poljičkih ljekaruša, tj. zbirci narodne farmakopeje i terapijskih postupaka kod raznih bolesti i ozljeda, te njihovoj suvremenoj latiničnoj transliteraciji i objašnjenju zastarjelih, dijalektalnih ili teže razumljivih riječi. Valja ovdje odmah upozoriti na iznimnu značajku rječnika koji dolazi uz transliterirane spomenike: on ne donosi samo »prijevod« ili »značenje« neke riječi, već i sintagmu u kojoj se ta riječ nalazi, kao primjer, što je današnjemu čitatelju vrlo zanimljivo i pristupačno. Dakako, tumačenje ponekih slabije poznatih i zastarjelih izraza zadatak je koji tek predstoji našoj filologiji.

Najznatniji je teret iznio autor transliteracije i rječničke obradbe dviju ljekaruša, filolog Ante NAZOR stariji. To je ujedno i središnji dio publikacije, naime rad *Dvije ljekaruše pohranjene u Odsjeku za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti s faksimilom i transliteracijom* (str. 7–220). Nazorovom su zaslugom ti rukopisi otrgnuti zaboravu i omogućeno nam je čitanje teksto-va koji bi inače najvjerojatnije ostali nepročitani i nepoznati. Nakon kraćih uvoda reproducirane su dvije ljekaruše pisane poljičicom, tj. posebnim oblikom hrvatskoga ćirilskog pisma. Pretpostavlja se da potječu iz 18. st., te sadrže ukupno petstotinjak recepata za spravljanje ljekarija, ali i druge zapise. Jezik je ljekaruša ikavska čakavština s utjecajem štokavštine. Prvi rukopis, naslovljen u izvorniku *Knjige od likarije* ponekad se naziva i *Omiškom ljekarušom* (po mjestu nalaska), a sačuvan je nažalost samo u kopiji, jer mu je izvornik zagubljen. Oba rukopisa pripadaju sloju koji se može nazvati »pučkom medicinom« jer zrcale iskustva preuzeta od starijih generacija – doduše, u *Omiškoj ljekaruši* stoji kako su zapisi »[i]zrađeni iz latinskoga u naš jezik« (str. 61), ali to je navod koji tek valja dokazati. Ta je tradicija stoljećima opstojala kao neka vrsta paralelne linije školskoj, učenoj medicini i organiziranoj liječničkoj skrbi, koja je većinom bila teško dostupna stanov-

ništvu ruralnih i siromašnih krajeva. Uz empirijske napatke protiv raznih bolesti i tegoba (kako stoji u drugoj ljekaruši »Likarije za svake nemoći s kojim se stari vladaše. Najpri medizine...«, str. 157), zapisani su tu i tekstovi amuleta i molitava, zapisi protiv vještica, nevremena, odlomci pučkoga horoskopa i proricanja. Takav osobit multikulturalizam, tj. povezivanje sadržaja iz raznih sfera i vremenskih razdoblja, značajka je gotovo svih sačuvanih hrvatskih ljekaruša. Ljekoviti sastojci većinom su biljnoga podrijetla, ali ima i životinjskih i mineralnih sastojaka, te tekstova koji uključuju tzv. nečisnu terapiju. Po tome je ljekaruša ukorijenjena u stoljetnu tradiciju sličnih spomenika koji prenose skupljeno iskustvo i odjeke nazora po kojima je bolest nešto što dolazi iz sfere transcendentnoga. Uz tekstove za liječenje bolesti i tegoba, ljekaruše sadrže i upute koje bi se mogle pomalo anakronistički nazvati »preventivnima«, odnosno upute kako se sačuvati od neke bolesti ili ozljede. Tekstovi obiju poljičkih ljekaruša doneseni su u latiničnoj transliteraciji, po načelu slovo za slovo, i predočeni vrlo zorno i pregledno.

Vrijedan je to izvor za poznavanje (regionalnih) izraza za ljekovite biljke te za bolesti i tegobe, kao i za neke posuđenice iz drugih jezika, što će biti zanimljivo ne samo povjesničarima medicine, već i filolozima. Zanimljiv je, gotovo jedinstven, i fenomen da je u korpus druge ljekaruše zapisana pjesma o sv. Jurju, što ju je spjevao o. Frano Radman, a objavio A. Kačić Miošić – ne samo kao junačka pjesma o zaštitniku Poljica kojemu su se ljudi zasigurno utjecali u vrijeme raznih nedaća, pa i bolesti – već je upisivanje pjesme u ljekarušu možda i odraz intertekstualnosti toga spomenika: knjiga naime nije bila samo pomagalo onome tko je imao spravljati ljekarije i liječiti bolesti, nego i svojevrsno književno štivo.

Ante NAZOR ml. napisao je sažet prikaz povijesti Poljica, od najstarijih pisanih spomenika do danas, *Povijesni osvrt na Poljica* (str. 221–232). Nazorov je vrlo koncizan pregled ispleten oko jedne od početnih tvrdnja: »Iako su priznavali vrhovništvo ili bili u posjedu raznih gospodara (hrvatsko-ugarskih kraljeva i velikaša, bosanskih kraljeva i velikaša, mletačkoga dužda, turskoga sultana te austrijskoga i francuskoga cara), Poljičani su tijekom stoljeća *de facto* (iako ne *de iure*) uspjeli sačuvati svoju autonomiju i posebnost.« (str. 234). Katkada uz odmaknut povjesničarski diskurs čitatelj prepoznaje oživljavanje građe ponekim opisom ili prepričavanjem bitnih događaja iz života Poljica, npr. svakogodišnjega biranja kneza o danu sv.

Jurja, zaštitnika Poljica. Poljica su bila nastanjena već u kamenom dobu, a pisani spomenici o životu na tom području i određenim društveno-pravnim odnosima mogu se pratiti primjerice od *Sumpetarskoga kartulara* iz 11. st., *Poljičkoga statuta* zapisanoga 1482. g. i drugih izvora. Povijest je Poljica bila burna, ona su dijelila sudbinu susjednih krajeva; mijene vlasti s više ili manje teškim posljedicama po narod bile su stalan pratilac sudbine sela i naselja poljičkoga kraja, što Nazor pregnantnim izrazom slijedi. No, čita se tu i opis biranja velikoga kneza i drugih obnašatelja lokalne tradicijske vlasti, tako da je čitatelju zaokruženo pokazana (pri)povijest toga lijepa i širem krugu još uvijek nedovoljno poznata kraja. Stoga je možda šteta što autor nije priložio popis literature za kojom bi mogao posegnuti zainteresirani čitatelj.

Knjigu zaključuje rad Marinke ŠIMIĆ *Hrvatska ćirilica* (str. 233–248) koji je pregledno podijeljen u odsječke *Obilježja; Rasprostranjenost; Naziv pisma; Natpisi; Rukopisi; Ljekaruše*, a donosi i nekoliko lijepih i kulturno-povijesno vrijednih ilustracija. U prilogu se, između ostaloga, problematizira naziv pisma (a što ga je prvi paleografski analizirao I. Berčić) oko kojega u stručnoj literaturi još nema suglasja. Za njega se rabe nazivi: bosančica, bosanica, zapadna ćirilica, hrvatska ćirilica (pa još i bosanska ćirilica, hrvatsko-bosanska ćirilica, bosansko-dalmatinska ćirilica), što dijelom indicira njezinu geografsku rasprostranjenost. Neprijeporna je međutim činjenica kako je to pismo sastavnica i hrvatske kulturne tradicije u živoj uporabi od 11. do 19. st., sredstvo očuvanja narodne svijesti, slično kao glagoljsko pismo. Osim epigrafskih spomenika i zapisa na stećcima, tom su azbukom pisani i razni rukopisi, od liturgijskih (ovamo spadaju i evanđelja bosanskih krstjana), preko pravno-kancelarijskih i praktičnih do književnih spomenika (npr. dubrovačko *Libro od mnozijeh razloga*). Pisalo se njome na tlu današnje Bosne i Hercegovine, na području Dubrovačke Republike i srednje Dalmacije, a tijekom stoljeća ona je zabilježena i u unutrašnjosti i sve do središnje Istre. »Demarkacijska linija glagoljice i ćirilice, uz tok rijeka Vrbasa i Krke, koju je na temelju srednjovjekovne spomeničke topografije postavio Branko Fučić, pomicala se migracijama stanovništva u ranonovovjekovnom razdoblju.« (str. 237) Danas prevladava mišljenje da su glagoljica i ćirilica autohtona pisma koja su se na području današnje Hrvatske rabila već od prvih dodira s ćirilometodskom baštinom. Glagoljaši

su poznavali zapadnu (hrvatsku) ćirilicu i njome se služili, o čemu vrlo zorno svjedoče ćirilska slova u glagoljskim spomenicima (npr. na *Bašćanskoj ploči*, u *Ročkom misalu* i *Brevijaru Vida Omišljanina*). Autorica je sažeto izložila ortografska i morfološka obilježja te grafije koja je prošla drukčiji razvojni put od primjerice srpske ili ruske ćirilice. Nadalje, ona prati razvoj i postupno oblikovanje toga pismenoga sustava od epigrafike 11.–15. st. (npr. *Humačka ploča*, *Natpis Kulina bana*, *Povaljski prag* i dr.), ustavom i poluustavom pisanih rukopisa bosanskih krstjana, te bosanske i hrvatske diplomatike (osobito npr. dubrovačke kancelarije), do 15. st. kad se pojavljuje doista specifična minuskulna hrvatska ćirilica. Tisak je na tom pismu započet 1512. g. kad su u Veneciji objavljeni *Dubrovački molitvenik* i *15 molitava sv. Brigite*, a bosanski su franjevci od M. Divkovića (*Nauk krstjanski*, Venecija 1611.) na hrvatskoj ćirilici tiskali brojna moralno-poučna i vjerska izdanja. Hrvatskom je ćirilicom ispisano 13 četveroevanđelja, 4 apostola i 3 zbornika; najstariji je i veoma vrijedan kodeks bosansko-humske redakcije *Miroslavljevo evanđelje* iz 12. st. Autorica podrobnije opisuje taj rukopis, kao i neke druge spomenike (npr. *Divoševo evanđelje* i *Hvalov zbornik*), a osobitu pažnju posvećuje ćirilskim rukopisima nastalima na hrvatskom tlu: primjerice, *Leipziški lekcionar* s konca 15. st., *Dubrovački lekcionar* iz ranoga 16. st., *Libro od mnozijek razloga* iz 1520. g.; *Poljički statut* i dr. Zanimljivo je makar uzgred spomenuti kako je od maloga broja sačuvanih nam svjetovnih srednjovjekovnih tekstova, *Aleksandrida* zapisana upravo u ćiriličnoj verziji. S obzirom na narav edicije, autorica je detaljno navela sačuvane ljekaruše pisane hrvatskom ćirilicom, od kojih većina potječe iz 17. i 18. st. Navedeno je 11 ljekaruša (uz 4 ljekaruše što se čuvaju u Arhivu HAZU u Zagrebu, tu su još tzv. *Bobetićev zbornik*, *Ljekaruša s gromovnikom*, *Radaušev gromovnik s ljekarušom*, dvije »pučke ljekaruše«, *Šimićeva* te *Livanjska ljekaruša*).

Hrvatska je ćirilica (bosančica) ortografski neujednačeno pismo, a posebna je njezina inačica tzv. *poljičica* kojom su pisane dvije ovdje obrađene ljekaruše. O poljičici M. Šimić piše: »palatalizirani se glasovi ne označuju *poluglasima* već katkad *jatom*, za suglasničku skupinu *šč* koristi se slovo *šta*, *ju* se bilježi digrafom, kao u starim tekstovima, *jer* se čuva na kraju riječi iza suglasnika, a rjeđe u sredini između konsonanata, čuva se slovo za prejetirano *e* (*je*), više oblika *đerva* itd.« (str. 239). Poljičani su od starine

to pismo nazivali *poljiškom glagoljicom*, *poljiškom azbukvicom* i *hrvatskim pismom*. Svoj rad autorica zaključuje tvrdnjom: »Hrvatska ćirilica, bosanica ili bosančica, kako je god nazivali, i spomenici njome pisani važan su dio hrvatske kulturne baštine ... od epitafa do crkvenih kodeksa te privatno-pravnih spisa« (str. 248).

Na koncu knjige nalaze se engleski sažetak i kratke biografije suradnika. Dvije ljekaruše, *Omiška* i *Pučka* što su sada tiskane u faksimilnom izdanju, s transliteracijom i obradom, upotpunjuju naše znanje o tropismenom značaju stare hrvatske pisane riječi i o tome kakvi su se sve sadržaji bilježili na tim pismima. Objavljena materija vrijedan je izvor za daljnje proučavanje učenjacima raznih struka, od povjesničara medicine i farmacije, do filologa i stručnjaka srodnih disciplina.

MARIJA-ANA DÜRRIGL

DRAŽEN VLAHOV, *Zbirka glagoljskih isprava iz Istre*, Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 19, Glagoljski rukopisi 8, Pazin 2010., 431 str.

Knjiga je ovo kojom Državni arhiv u Pazinu i njegov dugogodišnji, sada umirovljeni, ravnatelj Dražen Vlahov uspješno nastavljaju vrijedan i zahtjevan posao objavljivanja hrvatskih izvora pisanih glagoljicom u latiničnoj transliteraciji te ih tako čine dostupnima široj znanstvenoj javnosti. Ovaj su put zajedno prikupljene i objavljene sve poznate i dostupne bilježničke isprave nastale na području Istre: oporuke, kupoprodajni ugovori, zapisnici zemljišnih razgraničenja, zapisi o najmu i sl. Pod pojmom *Istra* podrazumijeva se prostor današnje Istarske županije, a isprave skupljene u ovoj zbirci obuhvaćaju vremenski raspon od 1325. do 1800. godine, no većina ih je iz 16. i prve polovice 17. stoljeća. Pisane su kurzivnom glagoljicom na hrvatskom jeziku čakavskim dijalektom.

Zbirka počinje kratkim *Uvodom* (str. 11–17) u kojem Vlahov najprije konstatira slabu očuvanost bilježničke građe koja je nekoć morala biti puno bogatija. Ono što je sačuvano, mukotrno je prikupljano i objavljivano i taj proces izdavanja pojedinih isprava skromno je prikazan: počevši od Kukuljevićeva izdanja dviju bilježničkih isprava (*Istarskog razvo-*